

Pedagogen en kinderen over de Sinterklaasmythe – continuïteit en verandering

Mineke van Essen, Diana van Bergen, Boukje Tanja

Commotie rond het Sinterklaasfeest heeft een veel langere geschiedenis dan de meeste Nederlanders denken. Zo viel al in 1963 de volgens ons allereerste oproep te lezen om Zwarte Piet door een blanke knecht te vervangen. Die kwam niet uit kringen van gekleurde Nederlanders – dat waren er toen nog maar weinig – maar van een doodgewone onderwijzer uit Noord-Brabant en verscheen in een al even weinig opvallend tijdschrift, bestemd voor kleuterleidsters, *Kleuterwereld*. Zwarte Piet was discriminatie, stelde hij. In één moeite door nam hij ook oudere bezwaren van pedagogen tegen het Sinterklaasfeest mee: het geloof aan de Goedheiligman als zodanig deugde niet. Jonge kinderen waren bang en volwassenen vertelden kinderen leugens waardoor die het vertrouwen in hun opvoeders verloren. (Kleuterwereld, 1963) Hadden die pedagogen een punt en hebben ze dat misschien nog steeds?

Niklaasdag zonder zotteklap

Laten geloven in de Sinterklaasmythe of niet? Met die vraag worstelden pedagogen en ouders in 1963 al bijna een eeuw. Rond 1850 waren de posities nog duidelijk geweest: pedagogen en vooruitstrevende ouders vertelden kinderen eerlijk hoe de vork in de steel zat; onzin en bijgeloof stonden haaks op een ‘verlichte’ opvoeding. Alleen onverstandige ouders, heette het, kwamen met ‘allerlei zotteklap’ aanzetten over Sint Nicolaas op een paard over de daken en kruipend door schoorstenen. (Gouka 1852). Maar intussen zetten ze wel allemaal de Sintgeschenken als pedagogisch middel in. Of kinderen nu in Sinterklaas geloofden of de waarheid kenden, ‘wie zoet is krijgt lekkers, wie stout is de roe’, zo blijkt bijvoorbeeld uit een boekje met Sinterklaasgedichtjes voor kinderen dat in die tijd verscheen. Daarin bracht hij voor brave Jantje massa’s lekkers en een prentenboek mee en werd Betje, die al haar snoepgoed weggaf aan de armen, naderhand zelfs zo goed bedacht dat ze de ‘schoonste Niklaasdag’ van haar leven meemaakte. Het speelse Pietje daarentegen, dat ‘nimmer lust in leeren’ had en ‘ongehoorzaam en onwillig’ was, bleef snikkend en met lege handen achter. (*Zestal Gedichtjes*, 1841)

Mee in de zak

Gelukkig speelden Zwarte Piet en zijn zak toen nog geen rol in de Sinterklaasmythe, anders was het arme Pietje vast ook nog met de boot mee naar Spanje genomen, iets wat een halve eeuw later een naamgenootje en diens zusje Grietje wel overkwam. In *Mee in de zak* zagen jonge lezers uit 1915 tientallen kinderen met zak en al in het ruim hangen, terwijl een zwarte man met karikaturaal dikke lippen de bange boosdoenertjes gerstepap voert. Voor pedagogen en weldenkende ouders zou dit soort bangmakerij een reden te meer moeten zijn om kinderen uit de droom te helpen, zou je denken. Maar zo was het niet. Toen Nederlands bekendste pedagoog, Jan Ligthart, zich in 1907 in zijn tijdschrift *School en Leven* tegen het geloof in de Sinterklaasmythe

keerde, bleken de bordjes inmiddels aardig te zijn verhangen. Het vuur werd hem, in zijn eigen woorden, 'heet aan de schenen gelegd'. (School en Leven 1907, 255) Hoe kwam dat?

Jan Ligthart

Drie bezwaren had Ligthart tegen het doen alsof Sinterklaas echt bestond. Als eerste noemde hij de desillusie die kinderen ervoeren wanneer ze de waarheid hoorden. Belangrijker vond hij dat de opvoeders hun cruciale pedagogische betekenis in het leven van hun kind een tijdlang overdroegen aan een fictief personage. Niet voor vader of moeder, maar voor Sinterklaas deden ze in deze periode hun best op school, aten hun bordje leeg of gedroegen zich lief tegen broertjes en zusjes. Maar misschien het ergste vond Ligthart wel dat een 'zoogenaamde kindervriend' rijke kinderen veel beter bedeelde dan 'de armen in hun sloppen'. Als ze wisten dat vader en moeder hun schoen vulden, viel die onrechtvaardigheid tenminste nog te begrijpen. (School en Leven, 1907).

Al kreeg Ligthart wel wat bijval, zijn pedagogische en morele bezwaren stuitten af op ontwikkelingspsychologische argumenten, passend bij de beginnende 'eeuw van het kind'. De Sinterklaasmythe, schreven Ligtharts opponenten, sloot naadloos aan bij de fantasiewereld van het jonge kind, met elfen en kabouters, sprekende dieren en bloemen. Juist het 'geheimzinnig waasje' vormde de 'grote bekoring van dat kostelijke kinderfeest'. Liefhebbende ouders mochten hun kinderen deze 'bevredigende illusie' niet onthouden. Als ze het goed aanpakten, vielen kinderen, net zoals bij andere sprookjes, heel geleidelijk en zonder noemenswaardige desillusie van hun geloof. En Sinterklaas een beetje als pedagogisch middel inzetten kon echt geen kwaad. Vanaf het begin vertellen dat Sinterklaas een verklede man was, zoals Ligthart wilde, lijkt haaks te staan op de eeuw van het kind.

Een beslissende enquête

Toch bleven onder pedagogen en ouders vraagtekens bestaan; Ligthart was tenslotte niet de eerste de beste. Telkens weer verschenen er zo tegen Sinterklaas in pedagogische tijdschriften artikelen waarin het feest tegen het licht werd gehouden. Ligtharts meer principiële argumenten kwamen daarin nauwelijks aan bod, de discussie draaide om de psychologische effecten op het individuele kind: angst en desillusie na het ontdekken van de leugen. Zo zou volgens sommigen de ontdekking van het 'bedrog' kinderen dermate schokken dat ze het vertrouwen in hun ouders voorgoed verloren, terwijl anderen juist beweerden daar nog nooit iets van te hebben gemerkt. Tot die laatste groep hoorde de hoofdredacteur van het gezaghebbende tijdschrift *Het Kind* D.L. Daalder, leraar Nederlands aan de Rijks HBS (VWO) te Alkmaar. In 1938 vond hij het hoog tijd voor empirisch onderzoek: hij legde de kwestie voor aan 209 van zijn eigen leerlingen (12-19 jaar). (Daalder, Sinterklaas verbannen? 1938). Vrijwel alle ondervraagde scholieren hadden in Sinterklaas geloofd; de meeste van hen ontdekten de mythe op zeven of achtjarige leeftijd. Zijn belangrijkste vragen waren: hoe kwam je achter de waarheid, wat was je reactie, en verloor je daarna het vertrouwen in je ouders?

De uitkomsten van zijn kleine enquête (zie de tabel) bevestigden Daalder in zijn mening. Een overgrote meerderheid van 84 procent raakte het vertrouwen in hun ouders niet kwijt. Van gevoeligheid voor door Sinterklaas gemaakte verschillen tussen rijke en arme kinderen bleek weinig; maar één procent van de ondervraagde scholieren was daardoor aan de mythe gaan

twijfelen. En hoewel 38 procent van hen aangaf teleurgesteld dan wel verdrietig te zijn geweest na de ontdekking, tilde Daalder daar niet zwaar aan. De kinderen verloren niet het geloof in de volwassenen, maar in de wereld van de fantasie. Dat ‘was goed en noodzakelijk’ want, aldus Daalder, ‘de werkelijkheid is anders’. Maar net zo nodig vond hij het dat de fantasie ‘gedurende vele jaren in stand wordt gehouden, met onze hulp, op poene [straffe] van verarming’. En dus, concludeerde Daalder, kunnen wij ‘met een gerust hart de Sinterklaasmythe levendig houden.’

En Zwarte Piet dan?

Met deze geruststellende woorden lijkt het geloof in de Sinterklaasmythe definitief pedagogisch te zijn goedgekeurd. Met inbegrip van Zwarte Piet, die inmiddels een vanzelfsprekende plaats in de mythe had gekregen en was uitgegroeid tot een gitzwarte knecht met kroeshaar, dikke lippen en vaak ook grote ringen in zijn oren. Als alle volwassen spelers – ouders, leerkrachten en Sint & Piet zelf – nu maar zorgden dat kinderen niet bang werden, kon er niets mis gaan. Toen onderwijzer A.J. Ras in 1963 in het tijdschrift *Kleuterwereld* een oproep deed – we noemden die al – om Sint in het vervolg een witte knecht te geven en te stoppen met het vertellen van leugens, lijkt dat een donderslag bij heldere hemel. Hij zette daarmee, in nota bene het enige pedagogische tijdschrift dat zich professioneel op het jonge kind richtte, zowel de Sinterklaasmythe zelf als het dominante pedagogische gelijk op losse schroeven.

Vandaar dat niemand minder dan de Grande Dame van de kleuterpedagogiek, Wilma Nijkamp, in eigen persoon de handschoen opnam. Met Ras’ belangrijkste argument, discriminatie, was ze in een paar zinnen klaar. Voor ‘onze Hollandse kleuters’ gold dat niet. ‘Sint Nicolaas én Zwarte Piet’, schreef ze, nemen ‘in het leven van onze jonge kinderen [...] een zeer bepaalde, zinvolle plaats in.’ Ze concentreerde zich op de pedagogische elementen in zijn betoog. Van het al dan niet geloven in de mythe maakte ze verder geen punt; de grens tussen fantasie en werkelijkheid trekt de kleuter zelf en dat gebeurt telkens opnieuw, schreef ze sussend. Ze gebruikte haar verweer vooral om de ouders de les te lezen. Die lieten hun kinderen veel te vroeg en te vaak de schoen zetten, boden tegen elkaar op met het geven van dure cadeaus en zetten Sint en Piet in als ‘hulpmiddel’ bij opvoedingsconflicten.

Kinderen van nu ondervraagd

Sindsdien is de discussie over de Sinterklaasmythe gaandeweg gedomineerd door de kwestie Zwarte Piet. Als pedagogen daarin al een rol spelen, is dat in de marge. De pedagogische twistpunten van voorheen worden niet meer gehoord. Maar bestaan ze ook niet meer? We zochten het uit met behulp van tweedejaars studenten Pedagogische Wetenschappen aan de Rijksuniversiteit Groningen. Die lieten we een gedigitaliseerde en hertaalde versie van de enquête van Daalder uit 1938 afnemen aan 130 jongeren tussen 12 en 18 jaar en voegden er een paar vragen over het inzetten van Sint en Piet als pedagogisch hulpmiddel aan toe (zie tabel). Verreweg de meeste geënquêteerden woonden in kleinere plaatsen in Noord-Nederland, hadden grootouders die in Nederland waren geboren en gaven aan protestants (30%) of zonder religie (60%) te zijn opgevoed.¹

¹ Met dank aan tweedejaars studenten Pedagogische Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen en software bedrijf Atomos Applications, Amsterdam.

Net zoals in 1938 hadden vrijwel alle ondervraagde jongeren in Sinterklaas geloofd en ontdekten de meeste van hen de mythe op zeven- of achtjarige leeftijd. Vergelijkbaar was ook het (hoge) percentage kinderen dat het vertrouwen in de volwassenen niet kwijtraakte. Ook blijken Sint en Piet nog steeds op grote schaal als mede-opvoeder ingezet te worden. Zeventig procent van alle ouders, zowel hoger als lager opgeleiden, gebruikt bij ongewenst gedrag van hun kinderen weleens het dreigement ‘stel dat Piet en Sint dit horen’ - al gaat maar ruim 20 procent zover dat ze aan zulk gedrag de sanctie van het niet mogen zetten van de schoen verbindt.

Maar een vergelijking van beide enquêtes laat, met alle mitsen en maren die er aan dit soort van hertaalde reprises zijn verbonden, ook een paar interessante verschillen zien. Zo blijken ouders en andere gezins- of familieleden in 2015 een veel grotere rol te spelen bij het ingewijd worden in het Sinterklaasgeheim dan in 1938. Negatieve gevoelens (teleurstelling, verdriet, je dom voelen) na de ontdekking lijken te zijn toegenomen – al kan dat natuurlijk ook komen doordat gevoelens nu gemakkelijker geuit worden dan toen.

Tot slot

Afgaande op de kinderen van nu hebben pedagogen die in het verleden vraagtekens zetten achter de Sinterklaasmythe nog steeds een punt. De ouders uit ons onderzoek gebruiken, onafhankelijk van religie en opleiding, ook in 2015 het geloof in Sint en Piet op voor ons verrassend grote schaal voor het manipuleren van hun kinderen. Ook lijkt het ontdekken van de waarheid de huidige generatie kinderen een ongemakkelijker gevoel te geven dan hun betovergrootouders in 1938 – al werden de onlustgevoelens van destijds door onderzoeker Daalder wel erg makkelijk afgedaan. Tijd misschien voor een nieuwe pedagogische discussie rond de Sinterklaasmythe, bijvoorbeeld gericht op kinderen die ook anderszins al grote moeite met hebben met veranderingen en met het scheiden van fantasie en werkelijkheid.

Literatuur

Daalder, D.J. (1938). Sinterklaas verbannen? *Het Kind* 39, 457-461

Gouka, M. (1852). *De Kweekschool. Handleiding voor moeders, en aankomende onderwijzers en onderwijzeressen*. Rotterdam: Van Belle

Mee in den zak. De ernstige lotgevallen van stoute Grietje en Pietje aan de jeugd verhaald door Oom Abraham (1915). Amsterdam: Koster

Nijkamp, M. (1963). Sint moet blanke knecht krijgen... *Kleuterwereld* 9, 57,64

School en leven 9 (1907)

Zestal gedichtjes, voor de lieve kinderen, tot een geschenkje op het Sint-Nikolaasfeest (1841).

Amsterdam: Wed. C. Kok

Kinderen over de Sinterklaasmythe – een comparatieve enquête (1938 en 2015)

Vragen (In beide jaren drie respondenten die nooit in Sinterklaas hebben geloofd; deze zijn niet in de analyses betrokken)	1938 n=206	2015 n=127
---	---------------	---------------

	procent	procent
Hoe oud was je toen je er achter kwam dat Sinterklaas niet bestaat?		
< 7 jaar	25	29
7 jaar	30	23
8 jaar	30	35
9 jaar of ouder	15	13
Hoe kwam je erachter dat Sinterklaas niet bestaat?*		
Ik hoorde het van een vriendje of vriendinnetje	44	35
Iemand van mijn familie (ouder, broer, zus, ander familielid) vertelde het	14	62
Fouten in het spel van de volwassenen	37	26
Door twijfel over het paard op het dak	6	1
Doordat sommige kinderen dure cadeaus kregen en andere kinderen niet	1	-
Hoe reageerde je toen je erachter kwam dat hij niet bestaat?*		
Het deed mij niet veel	19	28
Ik wende langzaam aan het idee	7	29
Opgelucht, blij	18	1
Ik voelde mij nu gróót	8	20
Teleurgesteld, leegte, het voelde verdrietig, alsof ik iets kwijt was	39	57
Schaamte	4	nvt
Ik vond het dom van mezelf	nvt	32
Ik was boos	1	5
Onbekend	4	nvt
Toen je erachter kwam dat Sinterklaas niet bestaat, kreeg je toen het gevoel dat je de wereld van de grote mensen niet altijd kon vertrouwen?		
Nee	84	84
Ja	9	16
Onbekend	7	nvt
Toen je nog in Sinterklaas geloofde en iets deed wat niet mocht, zeiden je ouders dan: "stel dat Piet en Sint dit horen..."		
Nooit	nvt	20
Af en toe		50
Regelmatig		9
Vaak		11
Weet ik niet meer		10
Mocht je thuis je schoen zetten als je vervelend was geweest?		
Ja	nvt	56
Nee		12

Soms		9
Weet niet meer		23

*meer antwoorden mogelijk nvt = niet gevraagd

Mineke van Essen is historisch pedagoog en emeritus hoogleraar genderstudies, Rijksuniversiteit Groningen

Diana van Bergen is universitair docent interculturele pedagogiek, Rijksuniversiteit Groningen

Boukje Tanja is oud-lerares geschiedenis, Kamerlingh Onnes College, Groningen

Suggestie voor streamers

Rond 1850 waren de posities nog duidelijk geweest: pedagogen en vooruitstrevende ouders vertelden kinderen eerlijk hoe de vork in de steel zat.

In *Mee in de zak* zagen jonge lezers uit 1915 tientallen kinderen met zak en al in het ruim hangen...

Vanaf het begin vertellen dat Sinterklaas een verklede man was, zoals Ligthart wilde, lijkt haaks te staan op de eeuw van het kind.

... de grens tussen fantasie en werkelijkheid trekt de kleuter zelf en dat gebeurt telkens opnieuw

Zeventig procent van alle ouders, zowel hoger als lager opgeleiden, gebruikt bij ongewenst gedrag van hun kinderen weleens het dreigement 'stel dat Piet en Sint dit horen.'

Ook lijkt het ontdekken van de waarheid de huidige generatie kinderen een ongemakkelijker gevoel te geven dan hun betovergrootouders